

УДК 342. 95

ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОБМЕЖЕННЯМ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ОСОБИ, ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Музиченко О.В., здобувач
кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженням позицій науковців стосовно визначення поняття і класифікації заходів кримінально-процесуального примусу, пов'язаних із обмеженням права власності особи, під час досудового розслідування.

Ключові слова: *державний примус, кримінально-процесуальний примус, класифікація, обмеження права власності.*

Статья посвящена исследованию позиций ученых относительно определения понятия и классификации мер уголовно-процессуального принуждения, связанных с ограничением права собственности лица, во время досудебного расследования.

Ключевые слова: *государственное принуждение, уголовно-процессуальное принуждение, классификация, ограничение права собственности.*

Muzichenko O.V. DEFINITION AND CLASSIFICATION OF CRIMINAL PROCEDURE COERCIVE MEASURES ASSOCIATED WITH OWNERSHIP LIMITATIONS PERSON DURING THE PRETRIAL INVESTIGATION

The article investigates scientific position regarding the definition and classification of criminal procedure measures of coercion related to the restraint of property rights person during the preliminary investigation.

Key words: *government coercion, criminal procedure compulsion, classification, limitation of property rights.*

Постановка проблеми. Проблемні питання правового регулювання заходів кримінально-процесуального примусу завжди були в центрі уваги науковців. Це пов'язано з тим, що при застосуванні заходів процесуального примусу права й законні інтереси особи, зокрема майнові, можуть бути суттєво обмежені. У зв'язку з цим питання наукового дослідження визначення поняття і класифікації заходів кримінально-процесуального примусу, пов'язаних із обмеженням права власності особи, під час досудового розслідування є надзвичайно актуальним.

Ступінь розробленості проблеми. Проблемні питання кримінально-процесуального примусу та його класифікації досліджувалися такими українськими вченими: Ю.П. Аленіним [1, с. 119–120], А.А. Благодир [2, с. 9], О.М. Гумініним [3, с. 229], Е.Д. Коваленком [4, с. 13], Л.М. Лобойком [5, с. 129], А.В. Молдованом [6, с. 28], О.Б. Муравіним [7, с. 100], В.В. Назаровим [8, с. 143–144], В.В. Рожновою [9, с. 11], С.М. Смоковим [10], Л.Д. Удаловою [11, с. 89] та іншими.

Крім того, кримінально-процесуальний примус і його класифікація були предметом дослідження таких радянських учених: З.З. Зінатуліна [12, с. 12–13], З.Ф. Ковриги [13, с. 29–30], В.М. Коркунова [14, с. 20–25], І.Л. Петрухіна [15], М.А. Чельцова [16, с. 221] та інших. Також указані питання досліджували російські науковці: Б.Т. Безлєпкін [17, с. 155], П.А. Лупинська [18], А.П. Рижаков [19, с. 5] та інші.

Однак класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу, які пов'язані з

обмеженням права власності, ґрунтовно розробляла лише О.В. Верхогляд-Герасименко [20, с. 27]. А.Е. Руденко розробила класифікацію окремої групи заходів кримінально-процесуального примусу, які обмежують майнові права, а саме: заходів забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого, інших осіб [21, с. 55–63]. Також питання про те, які заходи необхідно врахувати до заходів процесуального примусу, що пов'язані з обмеженням права власності, досліджували Г.М. Куцкір [22, с. 189–190] та Н.С. Моргун [23, с. 192].

Метою статті є класифікація заходів кримінально-процесуального примусу й визначення системи процесуальних заходів, що обмежують право власності особи.

Виклад основного матеріалу. У науці немає єдності думок щодо поняття заходів кримінально-процесуального примусу як різновиду заходів державного примусу. Зокрема, А.А. Благодир уважає, що примус у кримінальному процесі визначається як метод кримінально-процесуальної діяльності, який полягає у формуючому, нормативно закріпленному впливі визначених державних органів і посадових осіб на правосвідомість суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності незалежно від його волі, бажання, що передбачає для примушуваного загрозу чи дійсне настання негативних наслідків матеріального, морального чи організаційного характеру з метою забезпечення його належної поведінки і, як наслідок, виконання завдань кримінального судочинства [2, с. 9]. На думку

В.М. Корнукова, заходами процесуального примусу є передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні заходи примусового характеру, які застосовуються в суворо встановленому законом порядку органом дізнання (деколи особою, яка проводить дізнання), слідчим, прокурором, судом чи суддею щодо обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідків і деяких інших осіб для усунення наявних і можливих перешкод, що виникають у процесі розслідування й вирішення кримінальних справ, з метою забезпечення успішного здійснення завдань кримінальногосудочинства [14, с. 20]. В.В. Рожнова вважає, що заходи процесуального примусу – це передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, які застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), що ведуть процес, у чітко визначеному законом порядку щодо осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, для запобігання і припинення їх неправомірних дій, виявлення і закріплення доказів, з метою успішного вирішення завдань кримінальногосудочинства [9, с. 11].

Зважаючи на плуралізм думок із указаного питання, О.В. Верхогляд-Герасименко систематизувала доктринальні підходи до визначення поняття заходів кримінально-процесуального примусу та розподілила їх на чотири групи, а саме:

1. Передбачені кримінально-процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються уповноваженими на те державними органами та посадовими особами за наявності передбачених законом підстав і в установленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників кримінального процесу, що спрямовані на припинення й запобігання з боку останніх неправомірним діям, які перешкодають належному здійсненню досудового розслідування, розгляду, вирішенню кримінальної справи в суді та виконанню вироку.

2. Заходи державного примусу запобіжного характеру, які, не будучи покаранням, застосовуються органами прокуратури, слідства й суду для здійснення завдань правосуддя лише у випадку дійсної необхідності до обвинуваченого, свідка, експерта, понятого, перекладача та інших осіб у суворій відповідності із кримінально-процесуальним законом і з урахуванням прав і законних інтересів цих осіб.

3. Передбачені кримінально-процесуальним правом дії та рішення органів, які ведуть провадження по справі, що обмежують права учасників процесу поза їх волею.

4. Передбачені кримінально-процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються компетентними особами та органами за наявності підстав і в порядку, передбачених законом, з метою подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінальногосудочинства, та забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування й суду [20, с. 21–22].

Також у науці кримінального процесу дискусійним є питання щодо зарахування тих чи

інших процесуальних дій до заходів процесуального примусу. Зокрема, З.З. Зінатулін розподіляє заходи кримінально-процесуального примусу на дві групи: 1) спрямовані головним чином на запобігання неналежній поведінці учасників кримінально-процесуальної діяльності; 2) пов’язані переважно зі збиранням і дослідженням засобів кримінально-процесуального доказування [12, с. 12–13].

А.В. Молдован поділяє заходи процесуального примусу на чотири види: 1) запобіжні заходи, які забезпечують неухилення обвинуваченого від слідства й суду; 2) заходи, спрямовані на забезпечення засобів доказування (обшук, виїмка, освідування); 3) заходи щодо забезпечення порядку судового розгляду (видалення із залі суду, сплата штрафу); 4) заходи щодо забезпечення цивільного позову (арешт майна, опис майна) [6, с. 28].

З.Ф. Коврига заходи процесуального примусу виділяє так: 1) засоби запобігання, зараховуючи до них відібрannя зобов’язання про явку, привід, затримання, розшук і етапування, відсторонення обвинуваченого від посади, заходи, які застосовуються до порушників порядку судового засідання; 2) засоби забезпечення, в якості яких, на її думку, виступають обшук, виїмка, поміщення обвинуваченого або підозрюваного в медичний заклад [13, с. 29–30].

Л. М. Лобойко пропонує виділяти серед засобів кримінально-процесуального примусу запобіжні заходи та інші заходи процесуального характеру [5, с. 129]. Крім того, указаний науковець зауважує, що в теорії процесу заходами процесуального примусу іноді називають і слідчі дії (обшук, виїмку, огляд), і заходи забезпечення цивільного позову (накладення арешту на майно); забезпечення належного проведення експертизи (одержання зразків для експертного дослідження, направлення в медичний заклад для обстеження); юридичну відповідальність – санкції (грошові стягнення). Однак, на думку Л.М. Лобойка, цей підхід до визначення поняття й системи заходів процесуального примусу не цілком правильний, оскільки не ґрунтуються на ознаках, які іманентно притаманні цим заходам [5, с. 181].

Із цього приводу слішною є думка Б.Т. Безлекіна, який виділяє заходи процесуального примусу в «чистому вигляді», а саме: затримання підозрюваного, запобіжні заходи, привід, тимчасове відсторонення від посади, накладення арешту на майно, грошове стягнення. Крім того, указаний автор окремо виділяє кримінально-процесуальний примус як складову і спосіб здійснення певної слідчої дії щодо збирання доказів [17, с. 155].

Варто зазначити, що в науці кримінального процесу немає єдиної точки зору щодо зарахування слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій до заходів процесуального примусу. Однак, не вдаючись до дискусій із цього питання, можемо наголосити, що ми підтримуємо позицію науковців, які зараховують слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії до заходів процесуального примусу [23, с. 138; 20, с. 25; 12, с. 12–13].

Детально не аналізуючи всі запропоновані в кримінально-процесуальній науці класифікації заходів процесуального примусу та зважаючи на предмет цього дослідження, можемо навести класифікації заходів кримінально-процесуального примусу, які пов'язані з обмеженням права власності. Так, О.В. Верхогляд-Герасименко заходи процесуального примусу класифікує на дві групи: заходи, які пов'язані з обмеженням майнових прав особи (застава, ізоляційні запобіжні заходи (у випадку залишення без нагляду майна підозрюваного, обвинуваченого), особиста порука, передача під нагляд неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, відсторонення обвинуваченого від посади, арешт майна, грошове стягнення, обшук, вітімка, вирішення питання про речові докази), і заходи, які не пов'язані з обмеженням майнових прав особи.

Крім того, зазначений автор окремо розробила класифікацію заходів процесуального примусу, пов'язаних із обмеженням майнових прав особи. Так, за суб'єктом, щодо якого вони застосовуються: заходи, які застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (запобіжні заходи, відсторонення обвинуваченого від посади), і заходи, які також можуть бути застосовані й щодо інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності (арешт майна, грошове стягнення тощо).

За правовими наслідками, пов'язаними з обмеженням майнових прав особи: заходи, застосування яких обмежує майнові права особи (грошове стягнення, арешт майна, відсторонення обвинуваченого від посади), і заходи, які обмежують майнові права за умови невиконання особою взятих на себе обов'язків (застава, особиста порука, нагляд за неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим тощо).

За суб'єктом, уповноваженим приймати рішення про обмеження права шляхом застосування заходу процесуального примусу: (а) заходи, які застосовуються виключно за рішенням суду (взяття під варту, арешт вкладів); (б) заходи, які застосовуються за рішенням органу дізнатання, слідчого, прокурора та суду [20, с. 27].

Однак указана класифікація на сучасному етапі підлягає уточненню. На нашу думку, до переліку заходів, які пов'язані з обмеженням майнових прав особи, варто зарахувати такі заходи процесуального примусу, як тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна.

У свою чергу, Н.С. Моргун виділяє такі заходи процесуального примусу, під час яких можливе позбавлення або обмеження права власності: застосування заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасове вилучення майна, арешт майна, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, накладення грошового стягнення, застава, затримання особи), проведення слідчих (розшукових) дій (обшук, огляд, слідчий експеримент і проведення експертизи) та негласних слідчих (розшукових) дій (проводження контр-

ольованої й оперативної закупки як різновиду контролю за вчиненням злочину; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмку) [23, с. 192].

Г.М. Куцкір зазначає, що в ході кримінального провадження позбавлення або обмеження права власності можливе на підставі вмотивованого судового рішення під час тимчасового доступу до речей і документів, застосування арешту майна й застави, а обмеження права власності без судового рішення – у ході тимчасового вилучення майна [22, с. 189–190].

А.Е. Руденко як окрему групу заходів кримінально-процесуального примусу виділяє заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого, інших осіб, і вказує, що вони можуть бути класифіковані за такими підставами:

1. Залежно від кримінальної процесуальної кваліфікації заходу забезпечення кримінального провадження: тимчасове вилучення майна в порядку; арешт майна; попередній арешт майна або коштів на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах.

2. Залежно від об'єкта обмеження майнових прав: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права обвинуваченого; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права осіб, у володінні яких перебуває майно, зазначене в частині 2 статті 167 Кримінального процесуального кодексу України; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, котра вчинила супільно небезпечне діяння; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права юридичних осіб, щодо яких здійснюється провадження, якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна.

3. Залежно від цивільно-правового статусу майна, права на яке обмежуються в ході застосування заходу забезпечення кримінального провадження: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на нерухоме майно; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на рухоме майно; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права інтелектуальної власності; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на гроші в будь-якій валюті готівкою або в безготівковому вигляді; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на цінні папери; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують корпоративні права.

4. Залежно від місця знаходження майна, права на яке обмежуються: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться при особі; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться в житлі чи іншому володінні особи; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться на підприємствах, в установах або організаціях; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться на відкритій місцевості; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах.

5. Залежно від обсягу майна, права на яке обмежуються: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно в обсягах, достатніх для досягнення мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно в обсягах, недостатніх для досягнення мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб.

6. Залежно від ступеня обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого й інших осіб: заходи забезпечення кримінального провадження, що супроводжується повним обмеженням прав особи щодо користування та розпорядження майном; заходи забезпечення кримінального провадження, що передбачають заборону розпоряджатися майном; заходи забезпечення кримінального провадження, що передбачають заборону використовувати майно [21, с. 55–63].

Висновки. Отже, можемо зазначити, що класифікація заходів кримінально-процесуального примусу за різними підставами має дуже важливе теоретичне і практичне значення, оскільки в процесі класифікації відображаються суттєві ознаки заходів кримінально-процесуального примусу. Також класифікація сприяє пізнанню внутрішніх кореляційних зв'язків між окремими заходами кримінально-процесуального примусу та на основі цього допомагає чітко розмежувати види заходів кримінально-процесуального примусу, пов'язаних із обмеженням права власності особи, і відмежувати їх від інших заходів процесуального примусу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процес України : [навчальний посібник для підготовки до іспиту] / за загальною редакцією Ю.П. Алєніна. – Х. : ТОВ «Одіссея», 2010. – 328 с.

2. Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.А. Благодир. – К., 2009. – 19 с.

3. Гумін О.М. Система заходів кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О.М. Гумін // Науковий вісник Нац. акад. внутрішніх справ. – 2013. – № 13. – С. 226–231.

4. Коваленко Е.Д. Використання оперативної інформації як підстави для застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е.Д. Коваленко. – К., 2007. – 24 с.

5. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навчальний посібник] / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

6. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : [навчальний посібник] / А.В. Молдован. – К. : Центр навч. л-ри, 2010. – 352 с.

7. Уголовний процес України : [учебное пособие] / под ред. А.Б. Муравина. – О. : ОЮИ ХНУВД, 2007. – 235 с.

8. Кримінальний процес України : [підручник] / за ред. В.В. Назарова, Г.М. Омельченко. – К. : Юридична думка, 2005. – 548 с.

9. Рожнова В.В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Рожнова. – К., 2003. – 19 с.

10. Смоков С.М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві / С.М. Смоков, К.Г. Горелкіна. – Одеса : Астропрінт, 2012. – 152 с.

11. Удалова Л.Д. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : [навчальний посібник] / Л.Д. Удалова, І.Й. Гаюр. – К. : КНТ, 2012. – 168 с.

12. Зинатуллин З.З. Уголовно-процесуальное принуждение и его эффективность / З.З. Зинатуллин. – Казань, 1981. – 136 с.

13. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З.Ф. Коврига. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 172 с.

14. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В.М. Корнуков. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1978. – 137 с.

15. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И.Л. Петрухин. – М. : Наука, 1989. – 253 с.

16. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М. : Юрид. лит-ра, 1951. – 423 с.

17. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России / Б.Т. Безлепкин. – М. : Проспект, 2004. – 480 с.

18. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : [учебник] / отв. ред. П.А. Лупинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2009. – 1072 с.

19. Рыжаков А.П. Меры пресечения / А.П. Рыжаков. – М. : Информационно-издательский дом «Флинъ», 1996. – 176 с.

20. Верхогляд-Герасименко О.В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу : [монографія] / О.В. Верхогляд-Герасименко. – Х. : Юрайт, 2012. – 213 с.

21. Руденко А.Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.Е. Руденко. – К., 2015. – 212 с.

22. Куцкір Г.М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Г.М. Куцкір. – О., 2015. – 242 с.

23. Моргун Н.С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Н.С. Моргун. – К., 2015. – 237 с.

24. Кожевников Г.К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г.К. Кожевников // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.